

Kordiovský, Emil

Nezdařené městské lokace na Břeclavsku

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 131-146

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140661>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nezdařené městské lokace na Břeclavsku

EMIL KORDIOVSKÝ

Okres Břeclav v dnešních hranicích vznikl v roce 1960 při reformě státní správy, která provázela „dobudování socialismu“ v tehdejší Československé lidově demokratické republice, a její změně na Československou republiku socialistickou (Zákon č. 36/1960 Sb.). Jako okres ležící na hranici se Slovenskem a Rakouskem byla jeho jižní hranice dotvořena Saint-germánskou smlouvou po skončení první světové války a připojením Valticka 31. července 1920 k nově vznikající Československé republice (zákon č. 507/1921, s. 1899 a 1901).

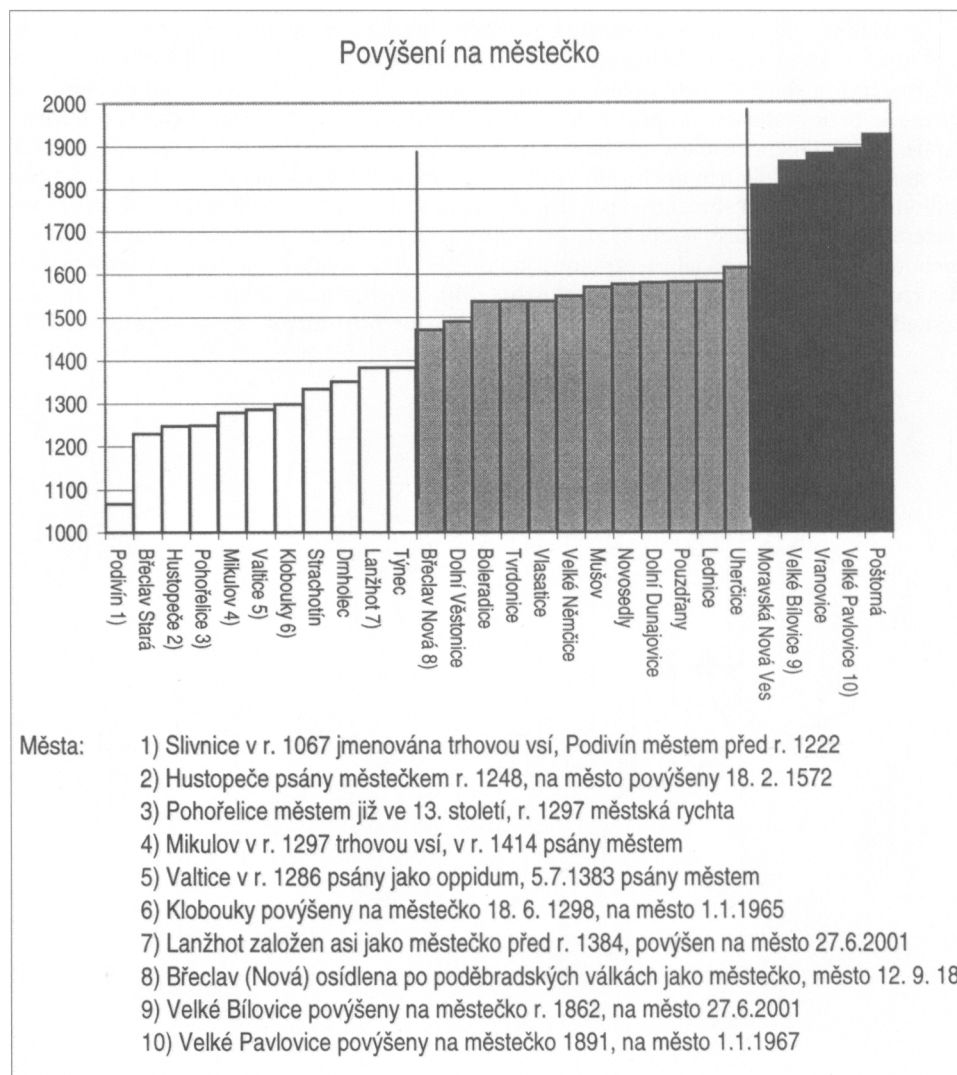
Základní sídlištní síť se zde tvořila již v době hradištní a dokončena byla v době velké kolonizace, která zde proběhla v příhraničí s Rakouskem, ale i v několika lokalitách ve vnitrozemí ve staré sídlištní oblasti obydlené slovanským obyvatelstvem. Také kolonizace německým obyvatelstvem v příhraničí v celé řadě případů navazovala na slovanské osídlení kraje, jen několik nově lokovaných vsí bylo založeno „na zeleném drnu“. V případě Horních Věstonic máme dokonce dochovanou zakládací listinu, v níž Vznata z Lomnice, moravský jídlonoš, uděluje Holebrachtovi půldruhého lánu v Horních Věstonicích odměnou za vysazení této vsi (Bistřický a kol. 1991, 79). Vliv vnější kolonizace na starou sídelní oblast byl nepochybný a můžeme jej identifikovat na některých lokalitách například v půdorysech. Ukazuje se, že v několika případech (Lanžhot, Mikulov, Klobouky, Hustopeče, Stará Břeclav a snad i Jinde) vedle původního slovanského jádra starého osídlení vzniká nová kolonizační

Obr. 1. Mapa německé a charvátské kolonizace okres Břeclav. Kresba M. Novotný.

část, která je osídlena buď novým německy mluvícím etnikem (Mikulov, Hustopeče, Stará Břeclav), nebo etnikem slovanským (Lanžhot, Klobouky).

Převážná část sídlišť se zde objevuje v písemných pramenech až v průběhu 13. a 14. století. Nejstarší doloženou lokalitou v písemných pramenech nezpochybnitelného stáří je Podivín, jehož jméno se vyskytuje v Kosmově kronice k r. 1067; v pozdějších falzech se k r. 1056 hlásí Břeclav, Drnholec a Strachotín, v listině nesporně pravé pak Boleradice k r. 1141 ve známé Zdikově listině (Bistrický 1979, 33–35). Před třicetiletou válkou zde existovalo 77 sídelně správních jednotek. Sídelní síť je pak završena několika lokacemi v 18. století, takže od r. 1785 zde existovalo 81 sídelně správních jednotek (bez Valticka, jež bylo původně součástí Dolních Rakous, to bylo 66 a později 76 sídlišť). Řada míst však také zanikla. Zánikový horizont je zde doložen jak v průběhu 13, tak zejména v 15. století v důsledku válečných událostí i strukturálních změn. Za třicetileté války nedošlo již k žádným zánikům vsí, zato počet osedlého obyvatelstva poklesl na polovinu. Poslední zániky vsí pak pocházejí z 18.

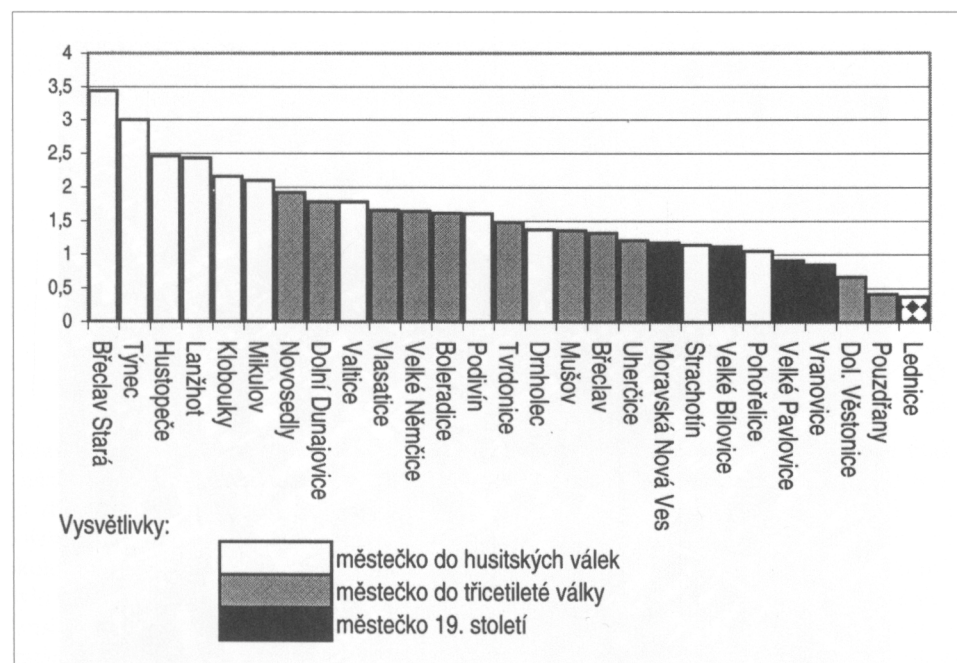

Obr. 2. Povýšení na městečko a město.

století, kdy některé nově lokované vsi se ukázaly jako neživotaschopné (Kordiovský–Unger, 1986: 109–125). Vraťme se však k sídlištní struktuře.

V nejstarším období vrcholného středověku území patřilo k zeměpanskému majetku a blízkost hranice, jakož i hustota osídlení zřejmě nevyvolávaly potřebu vzniku městského typu osídlení. Nepochybně k tomu přispíval i nízký stupeň vývoje tehdejší společnosti. Správa se tak spíše zaměřovala na opevnění hranice, která se zde ustálila po řezenském míru mezi Břetislavem a Jindřichem III. v r. 1041 (Měřínský 2001, 121). Až teprve v pokročilém 12. století dochází ke zcizování zeměpanského majetku, takže vznikají první soukromá panství a statky nezávislé již na moravské markraběcí moci. Postupně začínají vznikat feudální dominia, držena jednak úřednickou šlechtou světskou, jednak majiteli z řad církevních institucí. Na nich pak se objevují v době velké kolonizace první městečka a města, která získávají privilegia ovlivněná vyššími právními normami, jež si sebou přinášeli kolonisté, a která postupně pronikala i do staré sídelní oblasti. Síť měst a městeček se zde vytváří v podstatě ve třech vlnách. První, vrcholně středověká skupina je tvořena následujícími lokalitami: Podivín (resp. Slivnice jako jeho pozdější součást) v r. 1067 trhová ves a poté již před r. 1222 nebo 1248 městem (Hortvík 1986, 82; Švábenský 1997, 140–141), Stará Břeclav ve 13. stol. městečkem (Hosák 1968, 54), Hustopeče r. 1248 městečkem (Hosák 1972, 23), od 18. 2. 1572 městem (SOkA Mikulov NAD 84, inv. č. 21), Pohofelice městem (?) před r. 1227 (Zemek 1973, 15), Mikulov r. 1279 městečkem a před r. 1322 městem (VMB 1969, 480), Klobouky od 18. 6. 1298 městečkem (CDM, V, 95) a městem 1. 1. 1965, Strachotín před r. 1334 městečkem (VMB 1969, 607), Drnholec r. 1351 městečkem (Dřímál 1979, 125), Týnec před r. 1384 městečkem (Dřímál 1979, 145), Lanžhot před r. 1384 městečkem (Dřímál 1979, 131) a 7. 6. 2001 městem. Do husitských válek získaly tedy statut města 4 lokality a městečka dalších 7 míst.

Druhá vlna vzniku městeček souvisí s celkovým hospodářským rozmachem země po husitských a česko-uherských válkách až do války třicetileté, a v důsledku toho se vzrůstem

Obr. 3. Velikost tržišť v ha.

významu místních trhů. Pouze u jedné lokality, u Hustopečí, dochází k takovému rozmachu, že je městečko 18. 2. 1572 povýšeno na město. Povýšení získává dalších 11 míst: Dolní Věstonice r. 1460 (Dřímál 1979, 124), Břeclav byla městečkem velmi záhy po přesídlení části obyvatelstva ze zničené Staré Břeclavi v poslední třetině 15. století (Dřímál 1979, 120–121) (od 12. 9. 1872 městem), Boleradice r. 1537 (Dřímál 1979, 118), Tvrdonice 20. 12. 1538 (Dřímál 1979, 144), Vlasatice 25. 4. 1538 (Dřímál 1979, 150), následovaly Velké Němčice od roku 1549 (Dřímál 1979, 148), Mušov r. 1570 (Dřímál 1979, 136), Dolní Dunajovice 3. 4. 1580 (Dřímál 1979, 123), Pouzdřany v r. 1581 (Dřímál 1979, 142) a Lednice r. 1582 (Štarha 2004, 275). Poslední lokalita této vlny byly Uherčice od 4. 10. 1614 (Dřímál 1979, 145). K dalšímu povyšování na městečka a města pak dochází v průběhu 19. až 21. století.

Mezi touto řadou městeček obou starších časových vrstev nalezneme tři lokality, jež měly rovněž městské ambice, které však nebyly dotaženy až k očekávanému povýšení na město, jak se tomu stalo v případě Hustopečí. Byla to Stará Břeclav, Klobouky a Velké Němčice.

Stará Břeclav

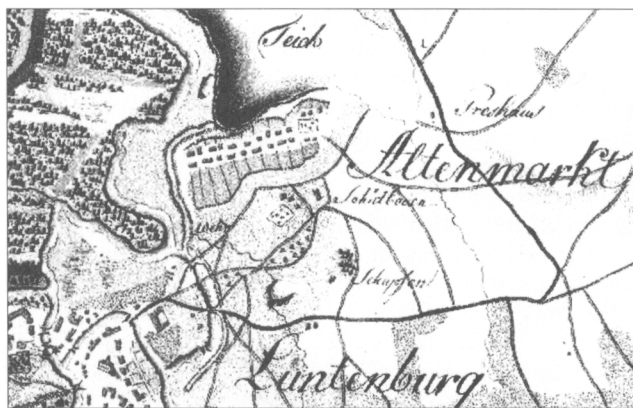
Poprvé se jméno [Staré] Břeclavi uvádí ve falzu zakládací listiny staroboleslavské kapituly, hlásící se k roku 1046 (Bláhová 1996, 3). Podle ní měla být z Břeclavi odváděna nově vzniklé kapitule daň ve výši půl hřivny a jednoho vola. V nesporně pravé listině je Břeclav uváděna v zakládací listině benediktinského kláštera na Hradisku u Olomouce z r. 1078 (Hosák 1968, 50). Městečko Stará Břeclav je od správní reformy v r. 1919 částí města Břeclavi (č. 91/1919 z.z.). Po vzniku Nové Břeclavi v druhé půli 15. století bylo označováno jako „Stará Břeclav“ nebo také německým názvem „Altenmarkt“ na rozdíl od Břeclavi Nové, vzniklé v prostoru dnešního náměstí. Sám německý název ukazuje na tržní funkci městečka, kterou získalo sídliště v době, kdy majitelem břeclavského hradu a širokého okolí byla královna Konstancie zv. Uherská, vdova po Přemyslu Otakarovi I. Ta hrad a okolí držela v první třetině 13. století.

Počátky Staré Břeclavi spadají již do doby velkomoravské, kdy zde existovala vesnice s pohřebištěm v trati „Přední Čtvrť“, na němž byli místní obyvatelé pochováni až do 11. století (Dostál 1968, 44; Měřínský 2001, 120). Bohužel neznáme v tomto časovém horizontu polohu sídliště. Pouze v trati „Na Kopci“ na severním až severozápadním okraji

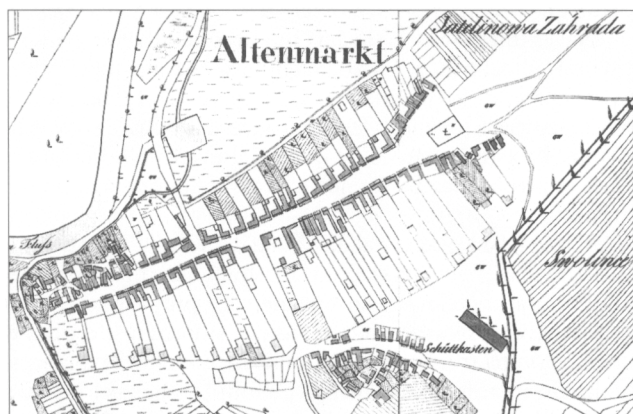

Obr. 4. Letecký pohled na jádro Staré Břeclavi. 2005. Foto L. Rygl.

Obr. 5. Stará Břeclav na prvním vojenském mapování 1765. SOkA Mikulov, Reprofoto V. Hortvík.

Obr. 6. Stará Břeclav na katastrálním plánu z r. 1827. MZA Brno, D11 - mapy stabilního katastru, inv. č. 1383. Reprofoto V. Hortvík.

Obr. 7. Náves ve Staré Břeclavi podle katastrální mapy. Výřez M. Malinkovičová.

zástavby u dnešního hřbitova byly učiněny nálezy ze střední doby hradištní, nikoli však z následujícího mladohradištního úseku vývoje (Dostál 1968, 43; Klanicová 2001, 80, 89). To zřejmě podle množství mladohradištních hrobů z trati „Přední Čtvrť“ ještě čeká na objevení. Nemůžeme však vyloučit, že předlokační ves stála někde v místech malého centra okolo dnešní zvonice s kaplí sv. Martina, k níž ústí pokračování Pěšiny dnešní ulicí Školní. Bylo by to vcelku logické vysvětlení, že cesta od břeclovského hradu směřovala do staré slovácké vsi. Ostatně kolonizační městečko, založené snad královnou Konstancií, by na tuto starší předlokační ves navazovalo jako v dalších místech s podobným osudem (Mikulov, Hustopeče, Klobouky).

Když břeclavský hrad v první třetině 13. století držela jako věno manželka a později vdova po Přemyslu I. Konstancie Uherská, pokusila se učinit z této staré vesnice městečko s právem trhu a později snad i město. I když nemáme žádnou listinu, která by toto tvrzení podporovala, Ladislav Hosák se domníval na základě lichtenštejnského urbáře z r. 1414, že Stará Břeclav byla lokována Němci z Rakouska na právu zákupním (Hosák 1968, 54) a dále že výše peněžní renty je v urbáři jen asi čtvrtinová oproti jiným vsím, tudíž že Konstancie se pokusila ulevit svým poddaným, aby mohli své sídliště rozšířit v sídliště městského typu. O německém osídlení lokality na počátku 15. století není pochyb, neboť pouze tři poddaní mají jméno, jež naznačuje český původ: Jann Behem, Mathes Behem a jakýsi Stibar (Ctibor?). Ostatní jména jsou kořenem čistě německá (Bretholz 1930, 137–138; Kordiovský 2001, 318), což potvrzuje první Hosákův soud. Ke vrácení českého živlu do Staré Břeclavi došlo zřejmě v době husitské, kdy břeclavský hrad drželi od r. 1426 husité na čele s Bedřichem ze Strážnice (Válka 1987, 69). Pokud se platů týče, z Břeclavi [Staré] bylo odváděno na sv. Jiří a na sv. Michala po 8 groších, zatímco např. drnholečtí poddaní platili v těchto termínech po 32 gr. (Bretholz 1930, 137, 117).

Náves dnešní Staré Břeclavi má trojúhelníkovitý tvar a je orientována ve směru severovýchod–jihozápad. Její rozloha činila 3,4 ha. Postupně však naddimenzovaná velikost byla zastavěna a dnešní náves má rozlohu pouhých 1,2 ha. Byla to po svém vzniku nejrozsáhlejší tržnice ze všech lokalit na teritoriu okresu Břeclav. Ze starých map (první vojenské mapování, stabilní katastr) je patrné, že náves na severovýchodním konci městečka nebyla ještě v této době uzavřena, což by rovněž naznačovalo možnost budoucího rozšiřování uvažovaného města.

V této návsi někde stál až do husitských (?) či poděbradských válek kostel neznámého patronie, který byl na sklonku 15. století již zničen. Zřejmě okolo něj byl až do r. 1910 starý hřbitov. Starobřeclavský kostel s největší pravděpodobností mohl vzniknout právě v době Konstanciina pokusu učinit ze starého sídliště nejprve trhovou ves a poté město s kostelem umístěným na tržišti přenesením kostelních práv z bezprostředního předhradí břeclavského hradu na místo nové, neboť původní románský kostel z r. 1141 svojí velikostí nemohl postačovat vzrůstajícímu počtu obyvatelstva a stejně tak vzdálenost od starobřeclavského centra nevyhovovala potřebám věřících. To vše mohlo být tedy impulsem pro přenesení kostela na nové místo (Kordiovský 2001, 256).

O existenci nejstarší církevní stavby v blízkosti zeměpanského hradu jsme zpraveni ze známé Zdikovy listiny z r. 1141. Jeho polohu neznáme, pouze na ni usuzujeme z existence mladohradištního pohřebiště v prostoru jihovýchodního cípu současného náměstí T. G. Masaryka (Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci 1982; Bistřický 1979, 33 an.; Dostál 1968, 43; Klanicová 2001, 80, 89; Kordiovský 2001, 255–266). Zřejmě z nedostatečných prostorových důvodů byl ve východním cípu dnešního náměstí T. G. Masaryka postaven kostel nový, který byl odkryt archeologickým výzkumem a byl datován rámcově do 13. století. Nad ním v superpozici pak existoval kostel další, který byl ztotožněn s kostelem zasvěceným sv. Filipu a Jakubovi a který se připomíná v letech 1490–1736, tedy v době, kdy vzniklo městečko Nová Břeclav (Kordiovský 2001, 255–260). Zdá se tedy, že mezi oběma církevními stavbami byl hiát, během něhož byla církevní stavba přenesena do Staré Břeclavi. Ta se pak po zničení ve druhé půli 15. století sem opět vrací. V listině papeže Inocence VIII. z 3. března 1490 se totiž uvádí, že obyvatelé Břeclavi (rozuměj Staré Břeclavi) opustili své městečko z obavy před vpády kacířů a uchýlili se na jiné místo, kde si vystavěli svá obydlí, kdežto v původní Břeclavi zůstaly jenom zříceniny kostelíka a městečka, které byly od kacířů vydrancovány a zničeny. Tato zpráva se pravděpodobně váže k českouherským válkám Jiřího Poděbradského a Matyáše Korvína kol r. 1470. Podle této listiny papež dovolil na prosby Kryštofa z Lichtenštejna a obyvatel městečka Břeclavi použít dříví, kamene a jiného stavebního materiálu ze zbořeného kostela ke stavbě nového chrámu s křtitelnicí a hřbitovem, tedy se všemi farními právy na náměstí v Nové Břeclavi, a ustanovil, že na místě starého kostela se má vybudovat kaple, v níž se bude občas sloužit mše. Od této doby

tedy musíme počítat s tím, že fara zde zanikla a městečko bylo přifařeno k nově vzniklému filipojakubskému kostelu, postavenému na dnešním břevlavském náměstí T. G. Masaryka (Hosák 1968, 68).

Zjednodušené chronologie církevních staveb podle dosavadních zjištění byla následující:

1141 – uvádí se břevlavský arcijáhenský kostel sv. Václava,

13. století – arcijáhenský kostel byl zrušen a místo něj existuje stavba kostela ve východní části předhradí,

13. století – kostel z předhradí je přenesen do Staré Břevlavi,

kol. 1460 – kostel ve Staré Břevlavi je zničen,

1490 – připomíná se nový kostel sv. Filipa a Jakuba na náměstí vznikajícího městečka Nová Břevlav.

Proč se Stará Břevlav nevyvinula v město, je v rovině hypotetické. Nepochybně tomu tak bylo především z toho důvodu, že ležela stranou významných zemských cest (Květ 2001, 73, obr. 3; Vermouzek 1983, 81). Zemská cesta z Uher, vedoucí přes Lanžhot na Podivín a dále na Hustopeče totiž Starou Břevlav míjela východně od městečka a také cesta k břevlavskému hradu, dodnes nesoucí název „Pěšina“, nemohla hrát žádnou větší roli, zvláště pak když nikterak dále nepokračovala. Svoji úlohu sehrála také přílišná vzdálenost od břevlavského hradu, v jehož bezprostřední blízkosti vznikalo řemeslnické a tržní centrum (Hosák 1968, 50) a které zde muselo nepochybně existovat v souvislosti s výstavbou hradu někdy ve třetí čtvrtině 13. století (Unger 2001, 137–138). Ve Staré Břevlavi pak toto řemeslnicko-obchodnické centrum nevzniklo. I v urbáři z r. 1414 zde nemáme řemeslnickou vrstvu doloženu. Na druhou stranu také neustálé ohrožení sídliště v blízkosti významného zemského hradu asi nedovolilo rozvinout osídlení do městské podoby. Krom toho městský statut získal někdy v první třetině 13. století nedaleko ležící Podivín, a tak po celou dobu své existence zůstala Stará Břevlav pouhým zemědělským městečkem.

Klobouky u Brna

Kloboucko patří k nejstarším jihomoravským sídlištním aglomeracím s doklady po činnosti člověka od mladšího paleolitu, kdy zde existovala významná mladopaleolitická stanice v trati „Hradisko“ přímo nad klobouckou kotlinou (Skutil 1939).

I když doposud není známo slovanské sídliště, pohřebiště v trati „U Morkůvského Kříže“ dokládá, že v 9. století zde existovalo slovanské osídlení (Skutil 1939; Kordiovský 1974, 15–17). Mladohradištní keramika pak je doložena bez nálezových okolností přímo z intravilánu města, které se tak řadí ke staré slovanské sídlištní oblasti s kontinuálním vývojem osídlení od doby středohradištní.

Osada se dostala někdy v poslední čtvrtině 12. století do rukou knížecího úředníka Lva, později psaného z Klobouk, který ji s několika dalšími vesnicemi v průběhu první třetiny 13. století daroval nově založenému klášteři řádu premonstrátů v brněnských Zábřovicích (Hurt 1969, 2 an.). První písemná zmínka o Kloboukách je v predikátu Lva z Klobouk na falzu zakládací listiny kláštera premonstrátek v Dolních Kounicích, hlásící se k r. 1173 (Švábenský 1998, 57). Také další písemné zmínky z konce 12. a počátku 13. století jsou falza, a tak nepochybně pravou listinou se jménem Klobouk je až potvrzení majetků zábrdovskému klášteři papežem Řehořem IX. z 24. září 1237 (Hosák 1969, 13). Noví majitelé z Klobouk učinili centrum svých statků v této oblasti a pokusili se je povznést mezi vznikající města. Prvním výsledkem tohoto snažení byla dnem 18. června 1298 datovaná listina vydaná v Praze, v níž král Václav II. dovoluje na prosbu opata a konventu premonstrátského kláštera v Zábřovicích, aby se jejich ves Klobouky stala vsí tržní s trhem každou středu. Dále vyjímá Klobouky i vyjmenované okolní vsi z pravomoci úředníků moravské země a poté chce, aby zdejší přečiny byly s výjimkou šlechtického zločince souzeny opatovými úředníky podle práva městečka Měšina. (CDM, V, 95; Hosák 1969, 14; Švábenský 1998, 57–67.) V této listině máme z teritoria břevlavského okresu zřejmě nejstarší dochovaný doklad o povýšení vsi na ves trhovou, tedy v dnešní terminologii povýšení na městečko.

Obr. 8. Letecký pohled na centrum Klobouk. 2005. Foto L. Rygl.

Obr. 9. Letecký pohled na část předlokační vsi Klobouky. 2005. Foto L. Rygl.

V půdorysu městečka jsou na první pohled patrné dva dispoziční útvary: první, ležící severozápadně od náměstí okolo ulice Dlouhé (místně zvané „Ohava“), druhý, od náměstí směrem na východ, jehož osou jsou dvě souběžné ulice Masarykova a Jiráskova, mezi nimiž teče potok Myjavka a který je ukončen ulicí Příční.

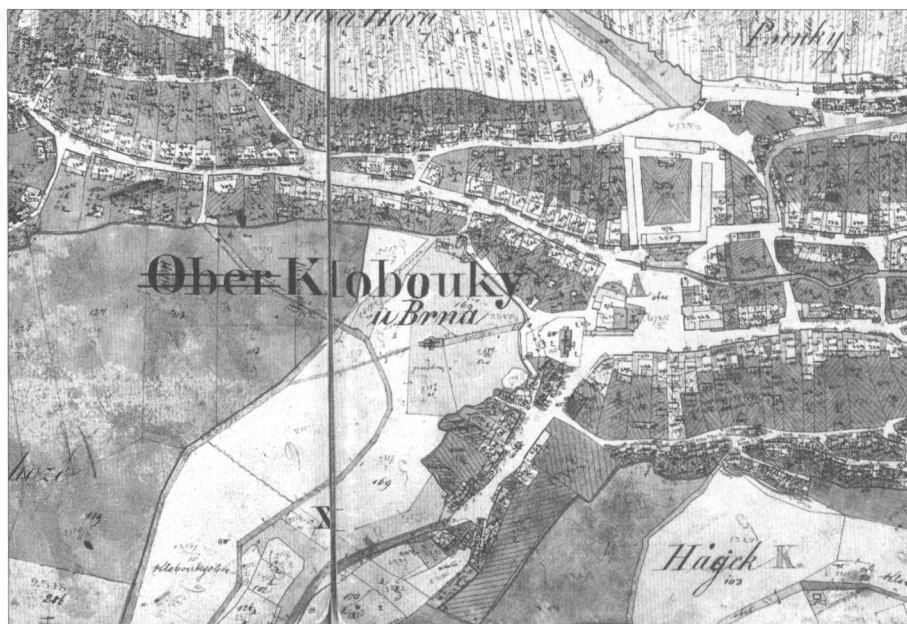
Prvně jmenovaná koncentrace osídlení v Ohavě (Dlouhá ulice), jejímž středem tekl potok Myjavka, je původní předlokační osadou. V její dolní části, kde se dnes stýká ulice Dlouhá se Starohorskou, je možno na půdorysu vytušit původní malou náves o výměře 3 405 m². Její existenci také dokládá Jakub Vrbas, který uvádí, že ještě v první půli 19. století zde stála radnice (Vrbas 1999, 301; Kordiovský 1998, 33–40).

Mladší části půdorysu Klobouk vévodí rozsáhlé náměstí o původní výměře 2,2 ha, se zámeckou budovou, zbudovanou na konci 16. století. Rozloha tržiště svojí výměrou nad 1,5 ha patří jako v dalších městečkách do první vlny vzniku městských lokací. Volný prostor sahal totiž až po ulici Brněnskou a blok dnes tvořený střední odbornou školou (dříve zde stála nová radnice, hospoda a několik dalších budov a bylo zde i brodidlo pro dobytek) byl do náměstí – tržiště – vestavěn až v dobách mladších, nepochybně však již před r. 1784, kdy bylo v Kloboukách provedeno číslování domů, jehož čísla podle indikační skicy z r. 1827 respektovaly v této části číselnou řadu. Dnešní plocha náměstí má výměru přibližně poloviční o 1 ha. S největší pravděpodobností nám tato rozloha naznačuje, že v případě lokace nových Klobouk majitel sledoval perspektivní vývoj budoucího městečka v osídlení městského typu. Na tuto skutečnost můžeme usuzovat také z toho, že poloha Klobouk byla obecně velmi příhodná, neboť ležely v podstatě ve vzdálenosti jednodenního pochodu od Brna i od pohraničního Hodonína, na což při tehdejších způsobu cestování bylo třeba brát ohled. Tato komunikace, známá též jako „Česká cesta“ (směřovala z Budína přes Ostřihom, Nové Zámky, Trnavu, Skalici, Hodonín, Brno, Jihlavu a Kutnou Horu do Prahy), začala nabývat na významu právě ve druhé polovině 13. století v důsledku změněných poměrů na staré zemské stezce z Uher přes Lanžhot na Podivín a Brno, neboť po nově se objevujících záplavách byla původní cesta většinou roku nesjízdná (Vermouzek 1983, 80 an.). Česká cesta se táhla od Krumvíře po hřebeni severně od městečka nad údolím, v němž Klobouky ležely, a neprocházela tak bezprostředně vlastním městečkem. Přístup do Klobouk z této komunikace směrem od Brna klesal do údolí poměrně prudce, což nepochybně zapříčinilo, že zemská cesta nebyla do Klobouk odkloněna.

Dále byly Klobouky po celou dobu své existence, minimálně však od sklonku 13. století, typickým městečkem spjatým s agrární výrobou a významným místním trhem. Podle Karla Kuči, který se zabýval vývojem měst a městeček a jejich typologií, je nejvýhodnější pro tento typ sídliště kompozice tvořená jediným velkým tržním prostorem. Dále Kuča uvádí, že v případě povýšení sídliště na městečko (ale i na město) nebylo nutné respektovat původní půdorys a jedním z vypočítávaných typů je i případ, kdy nový městský celek byl vyměřen v těsném sousedství staré vsi (a buď ji zahrnul, nebo ne) (Kuča 1993, 115–130). Takováto situace se jeví i v případě Klobouk, kdy je z půdorysu zřetelně vyčleněna stará sídelní část – Ohava.

Obr. 10. Klobouky na prvním vojenském mapování z r. 1764. SOkA Mikulov, Reprofoto V. Hortvík.

Obr. 11. Klobouky na indikační skice z r. 1824. MZA Brno, D12, inv. č. 1008. Reprofoto E. Kordiovský.

Obdobou tohoto typu nově zakládaných měst na okrese Břeclav jsou také Stará Břeclav, Hustopeče a Mikulov, kde rovněž existovala původně stará vesnice, v jejíž blízkosti bylo nově lokováno městské sídliště s náměstím – tržištěm a staré osídlení zůstalo za hranicemi nové lokace. Kdy dochází v Kloboukách k rozšíření sídliště východním směrem nemůžeme zatím doložit. Zřejmě však už v době povýšení na městečko muselo být stabilizováno jak tržiště, tak na něj navazující grunty východním směrem. Není vyloučeno, že do Klobouk jako do centra statku přicházeli noví osadníci z různých vsí náležejících k panství původního majitele Lva z Klobouk a později zábrdovického premonstrátského kláštera, případně sem byli v první polovině 13. století staženi zbylí obyvatelé ze zaniklých vsí z okolí, jejichž nové

Obr. 12. Kloboucké návsi podle katastrální mapy. Výřez M. Malinkovičová.

usedlosti byly situovány do plánovaného rozšíření městečka východně od tržiště. Ostatně rozšíření starého sídelního jádra nebylo ani možné z důvodu sevření této části mezi úzké údolí potoka Myjavky.

Neméně významný fakt sehrálo v předpokládaném rozvoji městečka to, že Klobouky ležely v území, kde nebylo do jednodenní vzdálenosti žádného dalšího tržního místa. To ve 13. století byly jihozápadně ležící Hustopeče (17 km), východně Hodonín (32 km), severozápadně Měnin (18 km) a Brno (28 km), případně severovýchodně Kyjov (26 km). Proto také v povyšovací listině je kladen důraz na právní normy, z nichž má kloboucké hrdelní právo vycházet a jimiž se má zdejší právo, zahrnující i ostatní lokality církevního statku, řídit.

Negativem pro další městský vývoj Klobouk byla absence většího vodního toku, který by nepochybně sehrával při postavení městečka nebo města svoji významnou roli. Tím zde byl pouze málo vodnatý potok Myjavka. Její tok byl překonáván Českou cestou ve směru od Hodonína již daleko před Kloboukami a nebyl pro ni žádnou překážkou jako větší říční toky. Proto také nevyvolával potřebu přerušení cesty spojené s jeho překonáním nebo s nutnými opravami dopravních prostředků. A nakonec svoji roli sehrálo i to, že Klobouky byly sice centrem zdejších statků zábrdovského kláštera, ale ten zde měl pouze svoje hospodářské úředníky a faráře, a nebyl tedy sídelním místem majitele, jak tomu bylo například v Mikulově nebo ve Valticích.

Hospodářské potíže, do nichž se klášter záhy po svém založení dostal v důsledku rozsáhlých stavebních prací přímo v klášteře a ve Křtinách a které přetrvávaly i ve století 14. (Hurt 1969, 7–14) pak vedly zřejmě k tomu, že na další rozšiřování městečka a posilování jeho funkce s cílem dosáhnout městského statutu již zábrdovští konventuálové neměli ani dost sil, ani prostředků. Klobouky tak zůstaly i nadále pouhým městečkem.

Velké Němčice

Poloha obce na levém břehu Svratky podobně jako u nedalekého městečka Uherčice byla dána brodem přes řeku. Archeologické nálezy z doby hradištní přímo v intravilánu obce nebyly zatím učiněny, i když v trati „Černé Pole“ bylo zjištěno sídliště datované keramikou do počátku 10. století a v ulici „Za Hospodou“ byl zřejmě narušen hřbitov z 10.–12. století (Unger 1980, 16). Jádro starého osídlení bylo položeno podél komunikace směřující od Křepic k Vranovicím. Dnešní osa a hlavní komunikace od Hustopečí k Brnu staré sídelní

Obr. 13. Letecký pohled na centrum Velkých Němčic. 2005. Foto L. Rygl.

jádro ponechávala poněkud stranou, takže náves s kostelem, starou školou a radnicí leží od této komunikace směrem východním (Kordiovský 1998, 226). Plocha návsi je mírně nepravidelná, v podstatě pětiúhelníková, a zabírá 9725 m², tedy výrazně menší plochu než tržiště městeček z první časové vrstvy. Při povýšení na městečko byla zřejmě již sídlištní síť Němčic natolik ustálená, že už nebylo ani možno tržiště rozšiřovat.

V severovýchodní části je do původní návsi vestavěn kostel zasvěcený sv. Václavu a Vítovi z let 1643–1653, jehož předchůdce je zde doložen zmínkou o farním desátku v r. 1392 (Zemek 1969, 646).

K r. 1210 ve falzu zakládací listiny premonstrátského kláštera v Zábrdovicích je jako svědek uváděn jakýsi Berther z Vranova, který později svědčí i na listinách velehradského kláštera a Ladislav Hosák i Metoděj Zemek poté shodně uvádějí, že již k r. 1220 patřily Němčice velehradskému klášteru (Hosák 1934, 239; Zemek 1969, 644). V nesporně pravé listině je ves uváděna až k r. 1247 (Zemek 1980, 18). V roce 1334 získala obec od markra-

Obr. 14. Němčice na prvním vojenském mapování 1764. SOkA Mikulov, Reprofoto V. Hortvík.

Obr. 15. Němčice na katastrálním plánu z r. 1827. MZA Brno, D11 – mapy stabilního katastru, inv. č. 2848. Reprofoto V. Hortvík.

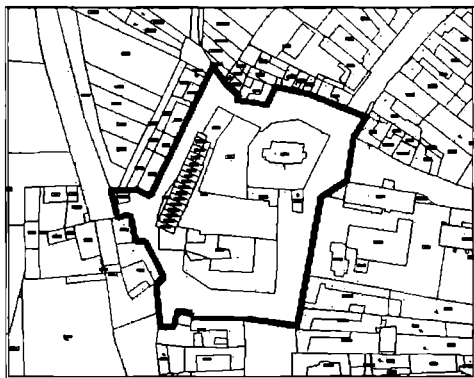
běte Karla, pozdějšího císaře Karla IV., hrdelní právo (Zemek 1980, 24). Od první třetiny 15. století se pak ves dostává do zástavy světské šlechty a k r. 1496 ji získávají Pernštejnové, kteří zástavu prodali Zikmundovi Heldtovi z Kementu (Rybička 1881, 1–8; Kratochvíl 1910, 314; Štarha 1982, 191–193).

Autor pojednání o Němčicích ve staré řadě Vlastivědy Moravské v r. 1910 pak uvádí: „Maje p. Heldt ještě v zástavě Němčice, vyžádal pro ně na císaři Ferdinandovi udělení 2 jarmakův a týdenního trhu na středu; tím r. 1549 Velké Němčice povýšeny na městečko, jež p. Heldt ozdobil zámkem, kterýž vystavěl na místě pusté tvrze... Že pak Němčice až dosavade v deskách zemských i sice odbývaly a se psaly pouze za tvrz a za městečko, k žádosti Zikmunda Heldta císař Ferdinand I. majestátem, daným na hradě pražském, v úterý den Narození P. Marie r. 1562 vysadil a vyzdvihl sídlo a tvrz Velké Němčice za hrad a zámek, a učinil obyvatelům tamním tu milost, aby brány, věže a zdi okolo téhož místa k zavírání udělali a městem slouiti a se psáti, i potřeby své obecním červeným voskem pečetiiti a vůbec všech práv, výsad a milostí, kterých jiná města panská neb rytířská na Moravě užívají, užívati mohli...“ (Kratochvíl 1910, 314–316).

Současné městečko získalo výsadu dvou trhů, a to jednoho na Vše svaté (1. listopadu) a druhého na sv. Jiří (24. dubna) s připojeným týdenním trhem o každé středě. Dalším privilegiem budoucího města byla odúmrť (Zemek 1980, 25–26). V česky psané listině však Ferdinand I. připojil důležitou poznámku: „... Vřak proto chceme, aby svrchupsané městečko Velké Němčice prve se za město nepsalo a nejmenovalo, ani voskem červeným, jakž svrchu oznámeno, nepečetilo, dokadžby zdi a branami ohraženo nebylo“ (Štarha 1982, 192–193).

Protože se tak dodnes nestalo, Velké Němčice statut města nemají.

Příčinou, proč se městská lokace nezdařila, byly nepochybně hospodářské a majetnické problémy, jež nastaly po úmrtí Zikmunda Heldta z Kementu. Městečko ztratilo svůj význam, neboť i sám jeho majitel se věnoval spíše druhé majetkové držbě, kterou měl, a to bylo město Velké Meziříčí, kde byl ostatně i pochován. Mezi tím však městský statut získaly v r. 1572 sousední Hustopeče, vzdálené od Němčic pouhých 14 kilometrů, takže naděje na konstitování dalšího města v takové blízkosti vzala definitivně zsvě.

Obr. 16. Němčická návěs podle katastrální mapy. Výřez M. Malinkovičová.

Závěr

Na okrese Břeclav existovala historická města Podivín, Pohořelice, Mikulov, Valtice a Hustopeče, v 19.–21. století získala městský statut ještě Břeclav, Klobouky, Velké Pavlovice, Velké Bílovice a Lanžhot. Vedle staré městské sítě se od 13. století do válek husitských vytváří síť městeček, která jsou současně centry feudálních statků nebo panství. Tak je tomu například u Drnholce, Hustopečí, Klobouk či Lanžhota, ale statut městeček získávají i lokality další, u nichž zřejmě hraje význam spíše místní trh zaměřený na bezprostřední okolí, jako byl Strachotín nebo Týnec.

Některá z těchto městeček jsou podle své dispozice lokačního původu, i když navazují na starší osídlení a byla lokována s největší pravděpodobností již s perspektivou dalšího rozšíření v sídlišťe městského typu. Tak tomu bylo asi u Drnholce, nepochybně pak u Klobouk, Lanžhota, Staré Břeclavi a Hustopečí. Nepřímo tomu nasvědčují některé indicie, jako význam místa a jeho poloha vůči významné zemské stezce (Lanžhot, Hustopeče, Mikulov), rozloha jeho tržnice (Klobouky, Stará Břeclav) nebo náznaky privilegií (Stará Břeclav). K pokusu povýšit městečko na město pak došlo ještě v 16. století u Velkých Němčic. Za-

tímco u Hustopečí k povýšení na město nakonec v r. 1572 došlo, u Klobouk, Staré Břeclavi i posledně jmenovaných Velkých Němčic byl vývoj, směřující k městskému statutu velmi záhy přerušen.

Pokusíme-li se odhalit příčinu nezdaru perspektivních městských lokací, dospějeme ke dvěma důvodům, které nezřídka působí souběžně. První byl ekonomický, druhý geografický. Tak tomu bylo především u Klobouk a Velkých Němčic. V případě Klobouk se majitel městečka – zábrdovští premonstráti – dostali velmi záhy po svém vzniku na počátku 13. století do těžkých hospodářských problémů, které je donutily jednak zastavovat a posléze odprodat části svého majetku, např. Diváky v r. 1262 a Velké Hostěradky někdy před koncem 13. stol. (Hurt 1969, 7; Zemek 1969, 385, 641). Druhým důvodem bylo položení Klobouk sice nedaleko od zemské cesty od Hodonína na Brno, ale zato v hlubokém údolí, které jednak znesnadňovalo vstup a výstup z městečka na komunikaci, jednak neumožňovalo snadné rozšiřování osídlení, které by muselo vystupovat do strmého severního, západního a jižního svahu a ztěžovalo případnou obranu lokality.

V případě Staré Břeclavi hrála zásadní roli ta skutečnost, že centrum městečka bylo vzdáleno jak od břevclavského hradu, jemuž mělo poskytovat hospodářské zázemí (to nakonec setrvalo v prostoru dnešního náměstí a po poděbradských válkách se stalo jádrem budoucí Nové Břeclavi), tak od významné uherské cesty, po níž byl hnán dobytek, a která směřovala od Lanžhota nikoli na Starou Břeclav, ale na Podivín a dále na Hustopeče. Svoji roli sehrála nepochybně i funkce břevclavského hradu, u nějž byla ve 13.–15. století kladena váha spíše na obranu zemské hranice než na funkci správní a hospodářskou, takže Stará Břeclav nemohla využít ekonomického potenciálu, který by hrad poskytoval.

Další vlna vzniku městeček pak souvisela, jak bylo řečeno výše, s ekonomickým vzestupem země v době pohusitské. I v této vlně bylo majiteli uvažováno s přeměnou městeček v město. Byly to jednak Hustopeče, kde tato snaha byla završena v r. 1572, a zmíněné Velké Němčice, u nichž pokus o změnu statutu zřejmě dospěl až téměř ke zdárnému konci. Také zde však sehrály svoji roli ekonomické poměry, pro něž se Velké Němčice městem nestaly, neboť zdejší měšťané nesehnali dostatek prostředků, aby brány, věže a zdi okolo téhož místa k zavírání udělali a městem slouli, i když ostatní podmínky úspěšného rozvoje lokality (blízkost významné komunikace, vodní tok, možnost rozšíření lokality) splněny byly. Naopak nedaleké Hustopeče tohoto hospodářského vzestupu země dokázaly naplno využít. Jejich poloha přímo na důležité komunikaci umožnila hospodářský růst i rozšiřování sídliště a také vzdálenost od dalších městských center byla výhodná, takže vzestup bohatství i významu tržního poddanského městečka vedly k povýšení na město. Další politický a hospodářský vývoj kraje v 17. a následujících stoletích vedl k tomu, že počet městských aglomerací se ustálil na Mikulovu, Hustopečích, Podivínu a Valticích, avšak ani v těchto místech se z malých měst nestala centra přesahující významem malé lokální trhy. U Hustopečí a Podivína tomu tak bylo díky poklesu významu města, která nebyla městem sídelním majitele panství. Jak Hustopeče, tak Podivín byly v držení Lichtenštejnů, jejichž sídlo bylo ve Valticích. Pokud se Mikulova týče, bylo to sice město sídelní, avšak v případě mikulovských Ditrichštejnů po smrti kardinála Františka z Ditrichštejna město a panství již nikdy nedosáhlo takového společenského postavení, jaké mu poskytl kardinál František v první třetině 17. století. A tak k dalšímu vývoji a změnám statutu zdejších městeček přispěla až situace 19., 20. a 21. století.

Prameny

CDM, V, 95.

Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu (ed. Jan Bistřícký a kol.), 1173–1380, I., Brno 1991, s. 46–47.

SOkA Mikulov, Archiv města Hustopeče, NAD 84, inv. č. 21.

Sbírky zákonů a nařízení Republiky Československé, č. 507/1921. „Úmluva mezi Republikou československou a Republikou rakouskou o vedení rakousko-československé hranice a některých souvisejících otázkách“.

Zákon č. 36/1960 Sb. o územním členění státu.

Literatura

- BISTRICKÝ, J., 1979: Datování Zdíkovy listiny. In: Mikulovská sympozia 78, Praha, s. 33–35.
- BLÁHOVÁ, M., 1996: Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Pamětní tisk k 950. výročí první písemné zmínky o Břeclavi, Břeclav.
- BRETHOLZ, B., 1930: Urbar der liechteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414, Reichenberg und Komotau.
- DOSTÁL, B. a kol., 1968: K prehistorii a protohistorii Břeclavi. In: Břeclav, Dějiny města, Břeclav, s. 43–44.
- DRŮMAL, J. a kol., 1979: Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček, Brno.
- HORTVÍK, V., 1986: In media aqua Zwratka. Příspěvek k lokalizaci podivínského hradu. Jižní Morava, roč. 22, s. 82.
- HOSÁK, L., 1934: Historický místopis země Moravskoslezské, III. Brněnský kraj, Praha.
- HOSÁK, L., 1969: Klobouky v době předhusitské. In: Klobouky u Brna. Minulost a současnost, Brno–Mikulov.
- HOSÁK, L., 1972: Osudy města do konce 16. století. In: Hustopeče.
- HURT, R., 1969: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábřdovicích. VVM, příloha 1. čísla, roč. XXI, č. 1.
- KLANICOVÁ, Ev., 2001: Archeologické památky na katastrálním území Břeclavi. In: Město Břeclav, Brno.
- KORDIOVSKÝ, E., 1974: Přehled archeologických lokalit a nálezů z doby hradištní na Kloboucku. Jižní Morava, II.
- KORDIOVSKÝ–UNGER, 1986: Přehled vývoje osídlení na území breclavského okresu od příchodu Slovanů do roku 1980. In: XVI. mikulovské sympozium Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, Brno.
- KORDIOVSKÝ, E., 1998: Púdorys Klobouk. In: Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé, Brno.
- KORDIOVSKÝ, E., 2001: Kostel sv. Václava a jeho předchůdci. In: Město Břeclav, Brno.
- KRATOCHVÍL, Aug., 1910: Židlochovský okres, Vlastivěda moravská, II. Místopis, Brno.
- KUČA, K., 1993: Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách. In: Archaeologia historica 17, Brno.
- KVĚT, R., 2001: Břeclav podle starých stezek. In: Město Břeclav, Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 2001: Počátky breclavského hradu. In: Město Břeclav, Brno.
- RYBIČKA, Ant., 1881: Heltové z Kementu na V. Němčicích a V. Mezeříčí. ČMM, 13. Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1982.
- SKUTIL, J., 1939: Pravěké nálezy na Kloboucku. Klobouky u Brna, Musejní spolek. Vlastivědné publikace musea v Kloboukách u Brna, č. 1.
- ŠTARHA, I., 1982: Z privilegií Velkých Němčic. In: Jižní Morava.
- ŠTARHA, I., 2004: Správní vývoj městečka Lednice. In: Městečko Lednice, Brno.
- ŠVÁBENSKÝ, M., 1997: Počátky města Podivína a listina krále Václava II. z r. 1297. In: Podivín. Vlastivědný sborník jihomoravského města. Brno.
- ŠVÁBENSKÝ, M., 1998: Počátky Klobouk v písemných pramenech. In: Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé, Brno.
- UNGER, J., 1980: Velké Němčice v pravěku. In: Velké Němčice. Současnost i odkaz minulosti, Praha.
- UNGER, J., 2001: Za tajemstvím breclavského hradu. In: Město Břeclav, Brno.
- VÁLKA, J., 1987: Hegemonie husitů na Moravě (1426–1434). In: Jižní Morava.
- VERMOUZEK, R., 1983: Od Velké Moravy do husitských válek. In: Lanžhot. Příroda a dějiny, Brno.
- VRBAS, J., 1999: Pohledy do minulosti Klobouk, Klobouky u Brna, s. 301.
- ZEMEK, M. a kol., 1969: Břeclavsko. Vlastivěda moravská, Brno.
- ZEMEK, M. a kol., 1980: Velké Němčice. Současnost i odkaz minulosti, Praha.

Zusammenfassung

Ungelungene Stadtllokationen auf dem Gebiet Břeclav

Bezirk Břeclav entstand in den heutigen Grenzen im Jahr 1960. Das Siedlungsnetz hat seine Anfänge schon im Frühmittelalter und sein Ende in der großen hochmittelalterlichen Kolonisation. Diese konzentrierte sich vor allem auf das Grenzgebiet mit Österreich, aber auch im Binnenland wurden einige Dörfer mit deutschem Ethnikum besiedelt. Die Kolonisation im Grenzgebiet hat überwiegend auf die frühere slawische Besiedlung angebanden, nur vereinzelt kam es zur Gründung „auf dem grünen Rasen“.

Im Frühmittelalter gehörte das Gebiet zum landesherrlichen Besitztum. Während des 12. Jhs. entstanden die ersten Privatherrschaften unabhängig auf der Macht der Markgrafen. Während der Kolonisation kam es auch zur Entstehung der Städtchen und Städte, die zahlreiche Privilegien gewonnen haben.

Das Netz der Städte ist in drei Wellen verlaufen. Die erste Welle fällt noch in die vorhussitische Zeit. Es

handelte sich um 4 Städte und 7 Städtchen. Die zweite Welle war mit der gesamtwirtschaftlichen Situation nach den Kriegen im 15. Jh. bis zum dreißigjährigen Krieg verbunden. In dieser Zeit wurde nur ein Städtchen – Hustopeče 18. 2. 1572 zur Stadt erhöht. Die Erhöhung haben noch weitere 10 Lokalitäten gewonnen. Die dritte Welle fällt in das 19.–21. Jh.

Aufgrund der schriftlichen Quellen hatten drei Lokalitäten große Ambition den Stadtstatus zu gewinnen. Es handelte sich um Stará Břeclav, Klobouky und Velké Němčice. In allen drei Fällen ist die Stadtllokation nicht gelungen.

Schon im 1. Drittel des 13. Jhs. hat sich um die Stadtllokation Stará Břeclav Konstancie Uherská versucht. Das Städtchen lag abseits der wichtigen Landeswege und auch von der Břeclav-Burg war es ziemlich weit entfernt. Im Gegenteil gewann den Stadtstatus unweit liegende Lokalität Podivín.

Das Gebiet in der Umgebung von Klobouky gehört zu den ältesten Siedlungssagglomerationen. Das Dorf Klobouky wurde am 8. 6. 1298 von König Václav II. zum Städtchen erhöht. Für die weitere Stadtentwicklung spielten negative Rolle ungünstige Lokalumstände, z. B. wirtschaftliche Schwierigkeiten des Klosters von Zábřdovice, oder ein größerer Wasserstrom.

Das Dorf Velké Němčice wurde im Jahr 1549 zum Städtchen und im Jahr 1562 zur Stadt erhöht. Diese Erhöhung wurde durch Ausbau der Stadtbefestigung bedingt. Aus wirtschaftlichen Gründen konnte die Stadtbefestigung nicht gebaut werden und so gewann den Stadtstatus unweit liegendes Städtchen Hustopeče.

Zusammenfassend kann man sagen, daß es zwei Ursachen waren, die eine negative Rolle bei der Lokation gespielt haben: geographische Lage und ungünstige wirtschaftliche Situation.

Abbildungen:

1. Bezirk Břeclav. Karte der deutschen und kroatischen Kolonisation.
2. Erste schriftliche Erwähnungen der Lokalitäten mit einem Stadtstatus.
3. Erhöhung zum Städtchen und zur Stadt.
4. Stará Břeclav. Luftbild auf den Stadtkern.
5. Stará Břeclav auf einem Katastralplan vom Jahr 1827.
6. Stará Břeclav auf der 1. Militärkartierung 1765.
7. Stará Břeclav. Platzdorf aufgrund einer Katastralkarte.
8. Klobouky. Luftbild 2005.
9. Klobouky. Luftbild. Blick auf einen Teil des Vorkolonisationsdorfes.
10. Klobouky. 1. militärische Kartierung 1764.
11. Klobouky. Indikationsskizze vom Jahr 1824.
12. Klobouky. Platzdörfer aufgrund der Katastralkarte.
13. Velké Němčice. Luftbild aufs Zentrum der Ortschaft.
14. Němčice. 1. militärische Kartierung 1764.
15. Němčice auf einem Katastralplan vom Jahr 1827.
16. Němčice. Platzdorf aufgrund der Katastralkarte.